

Forfatter: Sthen, Hans Christensen

Titel: En liden Vandrebog

Citation: Sthen, Hans Christensen: "En liden Vandrebog", i Sthen, Hans Christensen: *En liden Vandrebog*, udg. af JENS LYSTER ; JENS HØJGARD , Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, C.A. Reitzel, 1994, s. 195. Onlineudgave fra Arkiv for Dansk Litteratur: <https://tekster.kb.dk/catalog/adl-texts-sthen01val-shoot-idm140299311156368/facsimile.pdf> (tilgået 26. april 2024)

Anvendt udgave: En liden Vandrebog

gen således *O Jesu, Livsens Herre*, Vb 47. Mandag morgen synges før bonnen *See! Natten den mørke forgangen nu er* med både indledning og omkvæd lånt fra Vb 37 og efter bonnen *O Gud, efter dig mig forlænger*, Vb 43. Tirsdag morgen *Velsignede Dag, den vi tryggelig seer* (en interessant omdigtning af dagvisen Vb 36, jf. PSeverinsen i *Dansk Tidsskrift* 1904 445f). Tirsdag aften *Herre Jesu Christ*, Vb 42. Onsdag morgen *Lit tofast hierte o Herre min*, Vb-T 37. Onsdag aften *Den lyse dag forgangen er*, Vb 38. Lørdag morgen *O GUD skee lov til evig tid*, Vb 7, og lørdag aften *Sjunge vi af hiertens grund*, Vb-T 14. Ingen af de nævnte salmer rummer den mindste hentydning til rejselv, og det kan således kun være en indarbejdet praksis takket være Vb's enorme udbredelse – og så naturligvis de enkelte salmers egen kvalitet – , der lader dem finde deres selvfølgelig plads i salmebøger for sømænd og lig-nende.

Vandrebogen – et forskningshistorisk rids

Selv om vi i dag må tilkende Vb førsteprisen blandt Sthens efterladte skrifter, har netop dette opus været påfaldende overset. Så upaagtet af den lærde og dannede verden har Vb været, at man fristes til at finde en del af forklaringen i den bornærte forargelse, som denne lille bog fra første færd blev mødt med. En finkulturel kirkelighed har åbenbart ikke kunnet tolerere Sthens brug af letfærdige visemelodier til flere af de kristelige bønner og viser og har taget forfatteren hans stil fortrydeligt op. Denne reaktion kan indirekte aflæses af efterskriften »Bogen taler til Læseren«, T-44, hvori bogen selv svarer på kritikken. Af svaret fremgår, at bogen er trykt i flere tusinde eksemplarer »baade her oc der«, og at den behager nogle ilde og nogle vel. Bogen er imidlertid ikke digtet til dem, der er så vise og kloge, at de kan høre græsset gro under sneen ved vintertide, »men for den fattige, eenfoldige, gemeene Mand. Hannem til Vilie, vnderuijßning oc forstand«.

Vb har gjort lykke i almuen, hvor den er blevet yndet folke-

læsning. Det er en del af forklaringen på, at de ældste udgaver ganske er forsvundet. De «ere blevne slidte op ved den daglige Brug i Borger- og Bondestuer» (RordamLPH 313). Almuen læste sine bøger sønder og sammen, og derfor er almuebøger fra den tid ulyre sjældne. Det er mere eller mindre et held, når enkelte eksemplarer af Vb har overlevet tidens tand. Typisk er det, at det ældste komplette eksemplar med bevaret titelblad findes i det adelige wrangelske bibliotek på Skokloster Slot, hvor det har fået lov at stå ulæst. Typisk også, at der er såre langt mellem de adelige og gejstlige bibliofiler på den tid, som har indlemmet en så beskeden bog som Vb i deres bogsamling. Det er forklaringen på, at Vb, der synes at have været blandt de hyppigst optrykte opbyggelsesbøger i det 17. årh., så længe har unddraget sig litteraternes opmærksomhed. Derimod var datidens bogforlæggere særdeles opmærksomme på Sthens opbyggelige forfatterskab i almindelighed og på Vb i særdeleshed. I denne udgivelses *Trædningsapparat* vil man kunne aflæse, hvorledes især salmesamlingerne op gennem 1600-tallet gør stadigt mere brug af Vb. Ikke bare de fra Sthens hånd strofiske tekster, men også sådanne tekster, som uden større besvær lod sig strofeinddele (Vb 7, 19 og 32) blev indlemmet i salmebøgerne. Denne udvikling kulminerer hen mod århundredets slutning, hvor Vb 6 inddeles i 25 strofer a 4 linier og optages som aftensang i Appendix Qvarta i Cassubens salmebog, Kbh.o.1685.

Claus Christoffersen Lyschander (1558-1624) har ikke Vb med blandt de skrifter af Sthen, som han opregner i sit forfatterleksikon. I Kingos *Graduale* 1699, som dog rummer ti tekster fra Vb, er der kun forfatternavn ved to af disse (19 og T-14), og begge er forkerte. Heraf tør vi slutte, at enevældens musik- og salmekyndiges kendskab til den lille bog har været yderst beskedent. I Guldbergs salmebog 1778 er antallet af Vb-tekster kommet ned på seks, og i Evangelisk-kristelig *Psalmesbog* 1798 er nr. 493 *Den lyse Dag forsvunden er*, en omarbejdelse til ukendelighed af Vb 38, eneste fattige spor efter Sthens salmedigtning.

I 1773 har Jens Worm i sit forfatterleksikon anført følgende

tre udgaver af Vb: »Christian[ia] 1659. 12. Khv.1666. oblong. Lund 1673 (Br.)» Hertil er at sige, at Christiania 1659 (udg.C) aldrig har været nogen 12°, men er en tvær-oktav ligesom de øvrige udgaver. Hvorvidt København 1666 har været mere aflang, oblongus, end de øvrige udgaver, må stå hen i det uvisse. At Lund 1673 (udg.L) skulle findes i Karen Brahes bibliotek i Odense, som antydet med »Br.», er ikke korrekt. I Karen Brahes bibliotek fandtes – og findes – kun et eksemplar af udg. Kbh.1696 (udg.B). Worms tvivlsomme oplysninger om Vb kan have svækket senere forskeres tillid til hans bemærkelsesværdige oplysning om, at Sthen er født den 25. november i året 1544. I R.Nyerup og K.L.Rahbeks *Bidrag til den danske Digtekunsts Historie... Anden Del*, Kbh.1801 s.83 gentages Worms oplysninger om Vb-udgaver og fødselsår, men ellers er det kun Sthens forfatterskab til *Lyckens Hiul*, 1581, der kan aftvinge interesse for denne digter.

Som salmedigter gik Sthen ganske i glemmebogen. Da P.Hjørrt i 1843 udgav *Gamle og Nye Psalmer*, hvor han bl.a. aftrykker *Herre Jesu Christ*, hvis akrostikon HANS ANNO han er opmærksom på, spørger han læserne om, hvem denne Hans Anno er? I de nærmest følgende år kunne forskere som P.V.Jacobsen, C.J.Brandt og H.F.Rørdam levere fyldige svar herpå, og A.G.Rudelbach var fuld af lovord om Sthens salmer.

Det store omsving kom, da C.J. Brandt og Ludvig Helwegs *Den Danske Psalmedigtning* (BH) bd.I 1846 udnævnte Sthen til reformationstidens betydeligste salmedigter ved at aftrykke 38 af hans salmer (nr.230-267). Blandt Sthens salmer regnes her også morgensangen *Jeg vil din pris udsjunge*, nr.266. To problemer er fra nu af og i de næste hundrede års forskning konstant forbundet: a. hvornår er Sthen født? b. hvornår udkom Vb første gang? Ved den første salme, som BH henter fra Vb, nr.243, omtales Vb som »skreven og rimeligviis ogsaa udkommen omtr.1588». Der stoler Brandt og Helweg åbenbart endnu på Worms oplysning om fødselsåret 1544, og ved at lægge det sammen med fødselsdagsdigters »Nu er jeg lige fire oc fyrretiffue Aars», Vb 61,9, er

det et simpelt regnestykke at nå frem til 1588 som året for fødselsdagsdigets affattelse og dermed formodentlig også færdiggørelsen af manuskriptet til Vb.

I efterskriften *Omrids af Forfatterens Levneløb*, samme bind s.26f, forklarer C.J.Brandt imidlertid det »fejlagtige fødselsår 1544« som Worms fejllæsning af »den 25. November, ætatis 44« i overskriften til fødselsdagsdigtet Vb 61,1-3 i udg.C. Det er denne udgave, der som den ældste er lagt til grund for alle BH's tekstgengivelser fra Vb. Brandt understreger, at der i digtet står »ætatis 44 og ikke anno 44«, dvs. »i sin alders 44. år og ikke i året 44«. Han kan endvidere støtte sin afvisning af fødselsåret 1544 på et kongebrev fra 18.juli 1600, der omtaler Sthens »høje Alderdoms Svaghed«. Dette sammenholdt med, at Sthen blev rektor allerede 1564 (fejl for 1565) og gift 1567 viser, at han »ikke kan være født i 1544, som Worm angiver, men snarere en halv Snees [Aar] før, om ikke mere«.

Endnu i 1868 går H.F.Rørdam i sin udgivelse af Lyschaunders forfatterleksikon ud fra, at Worm beholder ret, men snart sejrede Brandts skepsis. I *Norsk Salmehistorie* I, Bergen 1879, 234, mener J.N.Skaar, at Worm måske har forvekslet »ætatis« med »anno«. Skaar daterer forsigtigt Sthens fødsel til »et af Aarene 1536 – 1547«. I fødselsdagsdigtet er indlemmet et epitafium (Vb 61,43-63), som Sthen den 9.sept. 1580 satte over otte af sine børn. Året 1580 er altså tidligste datering af 44 års fødselsdagsdigtet, hvorfor digteren tidligst kan være født i 1536. Ved at kombinere digtets oplysning om at »i sex oc tve Aar haffuer ieg arbejdet oc trent/ i Skole oc Kircke, som Gud er bekient«, 61,74-75, med ansættelsen som rektor i 1565, bliver digtet dateret til 1591, hvorved fødselsåret 1547 fremkommer. Skaar havde til sin rådighed en udateret Vb-udgave med afrevet titelblad. Af hans fire tekstgengivelser herfra – nr.80, 125, 541 og 610 – kan vi i dag se, at hans nu forsvundne eksemplar har været meget lig udg.U og L (LysterSk).

Efter at have fraskrevet fødselsåret 1544 enhver sandhedsværdi må C.J.Brandt i sin Sthen-monografi 1888 og især i sit *Udvalg*

af Hans Chr.Sthens salmer og aandelige Rim 1888 s.6-7 tage et andet udgangspunkt for en datering af Vb, nemlig i det for Brandt helt sikre år 1565 for Sthens ansættelse i Helsingør. 26 års skole- og kirketjeneste efter dette år fører til en tidsfestelse af fødselsdagsdigtet og Vb til 1591, og Sthens fødeår bliver 1547. Men derved fremkommer det urmelige forhold, at Sthen er blevet rektor i sit 18. og præsteviet i sit 19. og gift i sit 20.år, hvortil kommer, at kongebrevet taler om hans høje alder i hans 53.år. Brandts løsning på dette dilemma er en gisning om, at fødselsdagsdigtet må være adskilligt ældre end Vb. Dog viser ordene om de otte døde børn, der nu hviler i Helsingør. 61,39-41, at digtet må være skrevet tidligst efter flytningen til Malmø i 1583 og f.eks. kunne være skrevet i 1584. Derved bliver fødeåret o.1540. Men i 1584 er det usandt, at Sthen har gjort tjeneste i 26 år. Brandt nødsages da til at forklare oplysningen om de 26 år som en ajourføring fra Sthens side umiddelbart inden trykningen af Vb. Så spinkel denne argumentation også er, blev det dog Brandts dateringer, der vandt hævd i den kommende tid.

Endnu i Dansk Kirketidende (DKT) 1887 anfører Brandt Vb Christiania 1659 (udg.C) som den ældst kendte Vb. Men året efter kan han i monografien præsentere en lidt ældre Vb i Lunds Univ.Bibl., trykt Kbh.1656 (udg.J) og til sit tekstudvalg hente alle Vb-teksterne herfra. Ud over udg.J og C kendte Brandt også to udaterede fragmenter på Kgl.Bibl.(udg.B) og Univ.Bibl.Kbh.(udg.U). Dertil kom spor i gamle bogkataloger af forsvundne udgaver Kbh.1666 og Lund 1673 (udg.L) samt en påbegyndt islandsk oversættelse AM 425, som Brandt daterede til 1606, men som nok snarere er fra 1666 (se nærmere under *Tidering*). Indgående oplysninger om de enkelte Vb-udgaver findes i afsnittet *Eksisterende udgaver af En liden Vandrebog*.

Om de 40 salmer i Vb-Γ bemærker Brandt, at de 30 første, T2-32, er bekendte fra 1586-udg. af Thomissons salmebog (Th86). Nu er Brandt, s.52, imidlertid blevet opmærksom på, at den efterfølgende morgensang *Jeg vil din Pris udsjunge* (T-33) må være en oversættelse af Jakob Madsen Kjobenhavn, hvori dog

Sthen i str.8 har gjort en ændring. De øvr. ni salmer «er upaatvivelig Sthens egne, dels originale, dels Oversættelser». Brandt bemærker om de afsluttende to digte Vb-T 44 og 45, at de er føjet til i en senere udg., men han gør ikke forsøg på at tyde pseudonymet Huldericus Lithoxius S. & F.

I 1907-09 foretager P.Severinsen i Kh.Saml. ud fra udg.C en analyse af Vb og Vb-T. Han konkluderer, at Vb-T er tilføjet af senere boghandlere eller forlæggere og altså er den oprindelige bog og forfatter uvedkommende. Huldericus Lithoxius har sikkert været Vb-T's redaktør og kan have været en slægtning af Sthen og kan som sådan have tilføjet af dennes efterladenskaber. Severinsen ytrer tvivl om, hvorvidt de ni afsluttende salmer i Vb-T er af Sthen, således som Brandt hævdede. Kun T-36 og T-37 betegnes i Th86 udtrykkeligt som Sthens. De øvrige syv, heriblandt *Af Højheden oprunden er*, har ukendt oprindelse. I en note oplyser Severinsen om et ufuldstændigt eksemplar af Vb i pastor V.E. Brummers besiddelse, hvor der i fødselsdagsbillet står anno 44, »hvilket aabenbart er Kilden til Worms Angivelse af Sthenus's Fødselsaar 1544.« Dette tankevækkende faktum præler dog af på Severinsen, der ufortrodt fastholder C.J.Brandts postulat, at «den oprindelige [Vandre]Bog maa være bleven færdig 1591.»

Heller ikke Carl S.Petersen drog konsekvenser af denne værdifulde note, da han i 1914 udgav et udvalg af Vb med indledning af Hans Brix. Carl S.Petersen kender kun udg.J, C og B (i Karen Brahes Bibliotek) og ignorerer altså både Brummers eksemplar og de to fragmenter af udg.U og B på henholdsvis Universitetsbiblioteket og Det kongelige Bibliotek. Endvidere hævder han, at Vb-1914 er først med at gøre brug af udg.J og overser derved BrandtUdvalg 1888. Brix daterer Sthens fødsel til o.1540 og Vb's udgivelse til 1591 og redegør for, at Huldericus Lithoxius må være pseudonym for Hans Sthen (se nærmere under Tillegget og i kommentar til T-45,44). Ligesom den afsluttende sentens T-43, et epigram af Martial, betragtes som navneskjul for Sthen. Om forholdet mellem Vb og Vb-T antager

Brix, at Vb er den oprindelige bog, der har været trykt for sig. Den ender med ordet FINIS, den har særskilt register, der følger stykkernes orden i bogen, og dens indhold er angivet i bogens titel. I en senere udgave har Sthen selv tilføjet Vb-T, på et sent tidspunkt i digterens liv, at dømme efter T-40, hvor alderdommen omtales i erfaringstunge ord. T-44,2 »Jeg heder Vandrebog og det med rætte« giver det samlede bind navnet Vandrebogen.

Nogenlunde samtidig med Vb-1914, i perioden 1913-15, foretog tidligere sognepræst i Vemming, V.E.Brummer, en grundig analyse af sit tidlige eksemplar af Vb (udg.H) og kunne her overbevisende underbygge, hvad han allerede havde konkluderet i et notat på bindets inderside dateret »Vemming, 4.august 1897«, at »herefter synes altså Worm at have ret, når han sætter H.C.Sthens fødselsår til 1544.« Et for et tilbageviser Brummer alle Brandts argumenter imod fødeåret 1544. Med hensyn til Vb-T støtter han P.Severinsens opfattelse, at tillægget er Sthen og den egentlige Vb uvedkommende, og at kun T36 – 37 med sikkerhed kan tillægges Sthen. Brummer kan til de hidtil kendte eksemplarer af Vb (JCUB) føje sine egne to, nemlig foruden udg.H også den fra Worm kendte udg.Lund 1673 (udg.L). Brummers opdagelser fik desværre lov at henligge upåagtet i manuskript og er først blevet offentliggjort i Hymn Medd.1993 219-29.

Et bidrag ikke bare om Vb's tidligste udgivelsestidspunkt, men formodentlig også om et tidligt trykkested, leverede den svenske bibliotekar Isak Collijn i NTBB X 1923 171-176 i en artikel om *Bokforaren Laurentz Albrecht i Lubeck. Några bidrag till hans forbindelser med Sverige och Danmark*. Heri omtales et katalog fra 1591 over de bøger, der forhandles af Albrecht på den tid, og her figurerer både Hb og Vb, begge uden trykkeår og -sted. Da kataloget er blevet til i forretningsøjemed, og forlæggerne var ivrige efter at præsentere deres varer som nyheder, ligger måske i fortællelsen af årstallet den oplysning, at bogen ikke er udkommet i 1591, men i årene forinden. Om trykkestedet kan der være tvivl, Albrecht lod i regelen sine bøger trykke enten i Ro-

stock eller Lübeck. Da vi kender en udgave af Sthens Hb, der er trykt af Asswerus Kröger i Lübeck 1592, kan vi gisne om, at Vb er trykt sammesteds. Katalogets Vb må enten være 1.udg. eller et af de tidligste genoptryk. I alt fald er Albrechts katalog det tidligste vidnesbyrd om Vb's eksistens.

I 1926 erhvervede Det kongelige Bibliotek en facsimile af titelblad og kolofon til en Vb-udg. i Skokloster i Sverige (udg.S). Denne udgave omtales af H.Grüner-Nielsen i *Da. Viser* bd.V, Kbh.1922-27, som ældste bevarede udgave af Vb, trykt af Salomon Sartor i København i begyndelsen af 17.årh. Ligeledes uden angivelse af kilde lancerer O.E.Thuner i 1930 udg.S som et eksemplar fra ca.1600.

Ernst Frandsen røber i sin monografi om Sthen fra 1932 intet kendskab til udg.S. Sthens fødeår anslås stadig til o.1540, og Vb er udgivet i 1591. Udgivelsen af Vb-T anser Frandsen, i tilslutning til Brix, for besorget af Sthen selv. Analysen af Vb's indhold begrænser sig til læredigtene og til de 25 salmer, som Frandsen tør tillægge Sthen. Af disse er seks oversat fra tysk (Vb 33, 46, 48, 50, T-41, T-42), hvortil kommer en rimet bøn (12, 50-65) fra latin. Deres forlæg bestemmes, men ellers er interessen koncentreret om de originale salmer og deres relationer til tidens øvrige digtning. I et opgør med Georg Christensen, der i 1911 havde undersøgt Sthens forhold til folkeviserne og der udtalt en formodning om, at Anders Sørensen Vedels *Hundredvisebog* 1591 har vakt Sthens interesse for disse (iflg.Georg Christensen kan Vb tidligst være fra 1591), fastslår Frandsen, at Sthens salmer i Vb ikke står i gæld til den middelalderlige folkeviser, men derimod til samtidens lyriske visedigtning.

Omkring 1926 erhvervede rektor Richard Steffen, Visby på Gotland, et fragment af Vb (udg.V). Det blev i februar 1937 sendt til identificering hos førstebibliotekar O.Walde i Uppsala. I to artikler trykt i NTBB 1938 og *Gotländskt Arkiv* 1938 fastslår Walde, at udg.V må være ældre end udg.S og formodentlig trykt omkr.1610. Det er ikke 1.udg., da det er sat efter trykt forlæg, og forfatteren har ikke selv læst korrektur. Både udg.V og S

har denne overskrift over fødselsdagsdigtet: »En liden Christelig betractelse, paa min Fødsels dag, som er den 25. Novemb... Anno 44«, og Worms påstand om fødselsåret 1544 er hermed bekræftet. Da digtet er skrevet på 44 års fødselsdagen, kan Vb være udkommet allerede i 1588 eller 1589. Ligesom V.E. Brummer gendriver nu også Walde alle C.J.Brandts argumenter mod året 1544. Walde tør ikke afgøre, om 1. oplag af Vb har haft samme omfang som de senere. Det er således ikke sikkert, at *Af Høyheden oprunden er*, T-41, har kunnet være med, da Philipp Nicolais tyske original først kendes fra 1599, skønt nogle salmehistorikere daterer den til 1588. Walde kan gennem sit kendskab til Sthens bibliotek dokumentere, at Sthen var hurtig til at hjemføre nyudgivelser fra Tyskland. Underforstået er, at da kan også T-41 have fundet plads i en 1. udg. fra 1589.

Waldes og Brummers undersøgelser nåede desværre ikke at blive kendt tidnok herhjemme til at aflæse eller udsætte en mindefest i Helsingør, hvor man den 25. november 1940 fejrede 400 året for Sthens fødsel og i den anledning opsatte en mindeplade i Sct. Olai Kirke. Mindepladen er i dag et synligt vidnesbyrd om de langtrækkende spor efter C.J.Brandts bedrøvelige afvisning af Worms oplysning. Først i Ernst Frandsens artikel om Sthen i DBI.2 XXII Kbh. 1942 ses Waldes forskningsresultater at være nået til Danmark. Frandsen daterer nu Sthens fødeår til 1544 og Vb til 1588 eller 1589. Oluf Frus regner i sin litteraturhistorie 1945 med fødeåret 1544 og kender eksistensen af udg. V og S, men fastholder dog udgivelsesåret 1591 p.g.a. regnestykket 1565 + 26.

Ikke uden interesse i vor sammenhæng er C.G.Hellströms artikel om *Bokhandlere i Malmö under den danske tiden* i Malmö Fornminnesforenings Årsskrift 1945 30-54. Heraf fremgår, at bogbinder Matthiis Pedersens lager i 1614 bl.a. omfattede 10 indbundne Vandrebøger a 10 skilling og 8 eksemplarer af mester Hans Christensøns håndbog a 12 skilling. Boopgørelsen efter Matthiis Pedersen viser, at både Salomon Sartor i København og forlæggeren Laurentz Albrechts arvinger i Lübeck gør okono-

niske krav gældende i boet. Det kan være et fingerpeg om, at Sartor allerede inden 1614 har trykt et oplag af Vb. Albrechts rolle som tidlig udgiver af Vb har allerede været berørt i forbindelse med Collijns artikel i NTBB 1923. De 10 skilling, som Vb kostede i 1614, kan sammenholdes med, at der i 1638 på auktionen over Ingeborg Rosenkrantz's løsøre i Sæby i Vendsyssel solgtes »1 Wandrebog [for] 1 S.Mk.«, hvilket formentlig betyder én sletmark (jf. Nye Danske Magazin VI, Kbh. 1836, 64).

Anders Malling kendte hverken Waldes undersøgelser, Frandsens leksikonartikel eller Friis' litteraturhistorie, da han i 1952 besøgte Skokloster for at studere udg.S, men hans konklusioner i DTT 1952 er identiske med Waldes vedr. fødsels- og udgivelsesår. Salomon Sartors udg.S dateres til 1612-44. Malling har forgæves søgt efter udg.V på Gotland og kender ikke eksistensen af kopien af udg.V på Det kongelige Bibliotek. Malling sandsynliggør, at fødselsdagsdigtets »anno 44« er ændret til »ætatis 44« i de oplag af Vb, der er udkommet efter 1644, da læseren ellers måtte tro, at digteren var født i 1644. Om den egentlige Vb's indhold oplyses, at en stor del slet ikke er nyt, men ganske simpelt optryk fra Sthens *En liden Haandbog* 1578 (Hb). Forholdet mellem Hb og Vb karakteriseres ved, at Hb går grundigere ind på alle dagligdagens situationer og gudstjenestens led, mens Vb, foruden rejsebønner i lidt større tal, bringer mange rimede vejledninger for omgang med mennesker. Med hensyn til Vb-T mener Malling, at tillæggets sidste ni salmer T34-42 samt de to afsluttende digte er blevet skrevet og tilføjet af Sthen selv i hans alderdom. Salmen *Af Høyheden oprunden er* kan godt have foreligget for Sthens død i 1610, eftersom den kendes fra Anna Gyldestjerns håndskrift, der er blevet til inden 20.marts 1611. Kort efter Sthens død har Salomon Sartor yderligere forøget tillægget med 30 salmer fra Th86 samt den ret nye morgensalme *Jeg vil din pris udsjunge* af Jacob Madsen. Derved forklæres Sartors kolofon: »Oc nu paa det ny formerit oc forbedrit...«

En endnu tidligere datering af Vb er forsøgt af August F. Schmidt i Da.St. 1955 s. 113-115. Efter med urette at have til-

lagt O.Walde den opfattelse, at udg.V skulle være fra år 1588, peger Schmidt på følgende indskrift på prædikestolen i Malt Kirke ved Askov: »Gvð vnd os alle paa denne Øe 1588/ etlig at lefve IHS oc salig at dø» (aftrykt efter Danmarks Kirker, Ribe Amt, Herning 1994 2828f). Denne og en beslægtet nu tabt indskrift ligeledes fra 1588 i Grene gamle, nu nedbrudte kirke mener Schmidt »må uden Tvivl have deres Forudsætning» i de næsten ligelydende linier i Vb 56,152f og 41 str.18. Derfor må Vb være ældre end 1588. Sthens linier på kirkeinventaret i Malt og Grene kan skyldes lensmanden Erik Lange, der besøgte Hven i 1584, hvor han traf sin senere hustru Sophia Brahe, der fulgte godt med i den nye litteratur, så »det er vel ikke ganske udelukket, at Vb netop så Lyset i 1584!» Såvidt August E.Schmidt, der, skønt han selv anfører andre eksempler på dette rim, langt fra er klar over dets almindelige udbredelse, således som det fremgår af kommentaren til Vb.12,16. Der er derfor snarere tale om, at Sthen her som andre steder i sin Vb betjener sig af gangse vendinger og rim.

Samme år 1955 fremsatte den norske sognepræst H.Blom Svendsen i Præsteforeningens Blad nr.42 769-772 en teori, der forudsætter, at Sthen endnu i 1589 arbejdede med stoffet til Vb. Blom Svendsen mener i akrostikonsalmen *Herre Jesu Christ*, Vb 42, at kunne finde et kryptogram i den afsluttende strofe 8, der giver årstallet 1589 for denne salmes tilblivelse og således forklarer og fuldender det mærkelige akrostikon HANS ANNO. Anders Malling refererer Blom Svendsens teori med tilslutning i Dansk Salmehistorie I 1962 284f og VIII 1978 182-185.

I Hymn.Medd.1980 71-146 har udgiveren imødegået Blom Svendsens og Mallings tolkning af HANS ANNO og i stedet set dette akrostikon i lyset af de udbredte eskatologiske forventninger til annus mirabilis 1588. Konsekvensen heraf er, at hele manuskriptet til Vb må antages at foreligge færdigt i november – december 1588 og har kunnet trykkes i begyndelsen af 1589. En s.79 udtalt formodning, om at nr.163 i Holarbiskoppen Gudbrandur Thorlakssons salmebog 1589, en parafrase af Ps. 121, skulle

være en oversættelse af Vb 9, viser sig ved en nærmere kontrol ikke at holde stik og kan således ikke bruges til at datere Vb.

Hvad der også hører med til den hidtidige forskningshistorie, skønt nærværende udgivelse er det første udførlige vidnesbyrd herom, er de fund af hidtil ukendte eller upåagtede Vb-udgaver og -eksemplarer, som er gjort under forberedelsen af denne udgivelse. I 1980 lykkedes det at opspore pastor Brummers oven for omtalte eksemplar, der, skønt det kun er et udateret fragment uden trykkested og -år, lod sig identificere som en Salomon Sartor-udgave fra 1612-24 (udg.H). I 1986 fandt Erik Dal i Herzog August Bibliothek Wolfenbüttele en anden notorisk Sartor-udgave med bevaret kolofon, men uden årstal. Denne udg.W havde frakturinitialer ligesom udg.H og måtte være trykt i samme periode 1612-24. Men tekstvarianter viste, at W var yngre end H. Det var derfor rimeligt at tidsfæste udg.H til 1612-18 og udg.W til 1619-24. Endelig dukkede i 1990 udg.N op på Universitetsbiblioteket i Oslo. Også denne udgave var begæet af Sartor i perioden 1612-24. Variantundersøgelser godtgjorde, at udg.N var trykt senere end H og tidligere end W, og nu kunne tidsfæstelsen præciseres yderligere: udg.H 1612-16, udg.N 1616-20 og udg.W 1620-24. Det er som andetsteds anført disse tre Sartor tryk, der i den nævnte rækkefølge leverer teksten til nærværende udgivelse.

Sideløbende med disse fund blev også nogle sene udgaver fremdraget. I 1980 således et fragment af Kbh.1696 (udg.B), i 1981 et dateret fragment af Lund 1673 (udg.L), i 1982 et eksemplar uden trykkested og -år i privateje i Stalheim i Norge (udg.St) og endelig i 1990 i Universitetsbiblioteket i Oslo et fragment af udg.C. Om disse fund se nærmere under *Udgavebeskrivelse*.

Udgiveren er, som det nok allerede er fremgået af ovenstående referat, tilbøjelig til at regne med en udgivelse af Vb allerede i begyndelsen af 1589, idet intet taler imod, at manuskriptet til bogen har været trykkbart sidst på året 1588. Et ikke hidtil fremført argument for dette udgivelsestidspunkt skal her til slut før-

søges. Skont jeg vel véd, at det på ingen måde kan betragtes som rvingende, er det dog en tanke værd. I foråret 1589 udkom Sthens Hb for tredje gang, nu med en ny fortale dateret »Malmö, Anno 1589, den 18. Martij». I dedikationen til Holger Ulfstand til Skabersø nævner Sthen, at der er skrevet så mange smukke, korte og nyttige bonnebøger af Skriftens ord og af gamle kirkelæreres skrifter både på latin, tysk og dansk og, fortsætter Sthen, »Ieg haffuer oc aff det ringe Talent oc Pund Gud haffuer naadigst forlent mig, gjort der til huad mig haffuer verit mueligt, i en fire eller fem smaa Bøger som ieg haffuer iadit ved Trycken vdgaa, oc synderlige denne min lille Haandbog oc Manual, som nu bliffuer tryct igen paa Ny.«. Det er omtalen af de hidtil udgivne fire eller fem bøger, der er interessant i vor sammenhæng. I 1589 vides Sthen at have udgivet følgende skrifter: AV 1571, Epithalamion 1572, Cypr.1578, Hb 1578, LH 1581, Tr 1581 og SV 1584. Dertil kommer den af Lyschander bevidnede, men i dag ukendte Vita Johannis Hus, Kbh.1572 eller 1574. Det bliver ialt otte udgivelser. I dedikationen opregner Sthen andlertid ikke hele sit hidtidige forfatterskab, men kun sine bonnebøger. Af egentlige bonnebøger vides Sthen på det tidspunkt kun at have udgivet to, nemlig AV og Hb. Men Sthen nævner fire eller fem. Nu findes der også bonner i flere af de øvrige skrifter. I Cypr er der fire pestbonner, i Tr findes forældres bøn for deres børn, en daglig bøn på rim og nogle næverbønner, og i SV findes to korte bonner. Det giver sammentlagt fem bøger med bonner i større eller mindre tal. Det er således et åbent spørgsmål, hvilke af sine bøger Sthen regner til de fire eller fem bonnebøger. Han kan med fire sigte til AV, Hb, Cypr og Tr. Den femte kunne være SV med det sparsomme indslag af bonner. Men i stedet for at lade Sthens usikkerhed om fire eller fem gå på, om psalterudlægningen SV kan henregnes til bonnebøgernes tal eller ej, er det mere sandsynligt, at usikkerheden drejer sig om, hvorvidt den i trykken værende Vb vil nå at udkomme inden Hb 1589 og således retfærdiggøre Sthens tælling af fem egne bonnebøger.